

Tom Andersen Kjær

hospitalspræst med specialistfunktion i palliation,

onkologisk afdeling R, Herlev Hospital:

Menneskets sårbarhed – som eksistentielt grundvilkår og udfordring

Åbningsforedrag på den 5. nationale palliative kongres

den 12.- 13. juni 2009, Trinity, Snoghøj, Fredericia.

Jeg er blevet bedt om at tale om sårbarhed i et teologisk perspektiv, nærmere betegnet at sige noget om *sårbarhed som teoretisk begreb og dets teologiske betydning*. Jeg har med Kirsten Kopp aftalt en foredragstitel, der lyder sådan: *Menneskets sårbarhed – som eksistentielt grundvilkår og udfordring*.

Filosofi og teologi er begge meget brede og sammensatte fag. Det betyder, at der er mange mulige måder at belyse menneskets sårbarhed som eksistentielt grundvilkår og som udfordring på. Jeg har valgt at tage mit udgangspunkt for dette foredrag i en sansefilosofi, der er formuleret af afdøde professor i religionsfilosofi og etik ved Århus Universitet K.E. Løgstrup (1). Og som der er tænkt videre på af den meget levende professor ved sygeplejeuddannelsen ved Høyskolen i Harstad Kari Martinsen (2), som jeg har et meget givende samarbejde med. Det, som jeg vil sige, i dag står altså i gæld til K.E. Løgstrup og Kari Martinsen. Men jeg tænker videre i forlængelse af dem – og derfor er det også mig, der selv må bære ansvaret for, hvad jeg bruger dette teoretiske perspektiv til i denne palliative sammenhæng. For mig er sansefilosofi en sårbarhedens og agtelsens filosofi.

Knud Ejler Løgstrups sansefilosofi udvikles i høj grad i hans sene og metafysiske forfatterskab og det er ikke færdigt, da Løgstrup dør den 20. november 1981. Lampen over hans arbejdsbord var symbolsk stadigvæk tændt. Og vi er på nogle områder derfor henvist til, hvad han ufærdigt efterlod sig – og som en kreds af tidligere elever og daværende kolleger får udgivet efter hans død.

Løgstrup vil med sin sansefilosofi løse den opgave, der er den røde tråd i hele forfatterskabet, nemlig at vise, at verden er Guds. Det særlige ved hele Løgstrups forfatterskab er, at man ikke behøver at være troende i religiøs forstand for at kunne indse dette. Tværtimod vil Løgstrup ved sine filosofiske analyser fremhæve det i selve menneskets liv i verden, som kan overbevise hvert enkelt menneske om, at verden er givet – at den er Guds. Løgstrup lægger op til erkendelse og overbevisning – ikke til spekulation eller forførende overtalelse. Hans teologi må tværtimod drives på sanselighedens og fornuftens betingelser. Løgstrup kan derfor på fornuftens grundlag samtale med alle slags mennesker, der lever i den sanselige verden. Han skelner nøje mellem det universelle i kristendommen og så det specifikt kristelige i kristendommen. Det sidste kan man kun forholde sig til i tro. Det første kan man forholde sig til ved hjælp af sansning og forståelse, hvad enten man er troende, agnostiker eller ateist.

Løgstrup ser mennesket, som indfældet i verden. Verden omkring os er ikke bare *omgivelser*, som vi kan vælge til og fra i forhold til. Verden er vores *ophav*, vores grundvilkår. Vi er så længe, vi lever, en del af verden. Og vores forhold til verden bestemmer vores liv. Det er netop i vores indfældethed i verden, at vi er sårbare. Vores forhold til verden, som vi er en del af, kan forstyrres på ødelæggende vis. Vi og alt andet i verden kan såres. Det skabte liv har vi hele tiden på det vilkår, at det kan tilintetgøres. Den endelige tilintetgørelse er døden, et af livets grundvilkår.

Løgstrups forståelse af menneskets indfældethed i verden står i skarp modsætning til en række forståelser af forholdet mellem mennesker og verden, der går tilbage til filosofen Immanuel Kant. I kender sikkert nogle af dem gennem en række terapeutisk orienterede teorier om krise, sorg, døden og den døende, der har spillet og stadigvæk spiller en ret stor rolle i palliativ praksis i hvert fald på basisniveau, og som langt hen ad vejen har leveret *det faktiske filosofiske grundlag* for palliation. I kender dem også fra det underliggende løfte i al kurativ virksomhed: at en dag vinder vi kampen over kræften og alt det andet lort, der kan true et menneske. Skal jeg noget forsimplet og frækt prøve at finde en fællesnævner for sådanne opfattelser, så må det være, at det er mennesket selv, der konstruerer sin egen verden og kan komme til beherske den fuldstændigt. Omgivelserne uden om mennesket er det formløse råstof, som mennesket kan bruge i den proces. Mennesket er i sig selv, i sit indre, afgrænset fra verden, sit eget livs ansvarshavende redaktør. I det perspektiv er menneskets sårbarhed også kun relativ. Mennesket kan i nogle henseender slippe ud af sin sårbarhed ved

at konstruere en verdensforståelse og en verdenspraksis, der fjerner sårbarheden eller reducerer sårbarhedens følger eller omfortolker den. Selvom det sker langt mere sofistikeret i disse nævnte tilgange, så svarer det til, at en palliativ patient bliver mødt med ord som: ”Det ville være meget være hvis”. Eller at forældre til et dødt barn bliver slået oven i hovedet med sætningen. ”I kan jo altid få en ny”. Menneskets sår betyder i virkeligheden ofte ikke noget afgørende, fordi de altid kan forebygges eller heles - eller deres fatale virkninger kan afbødes gennem den rette praksis eller ved hjælp af de rette tolkninger.

Sådanne forståelser af forholdet mellem mennesket og verden og menneskets sårbarhed i verden mener Løgstrup er (fejl)-fortolkning. For Løgstrup er der en række sår, som er så definitive, at menneskets liv forandres for altid. Nogle gange er disse sår banesår. Man dør af dem. Og sårbarheden vil altid være et grundvilkår. Overfor disse nævnte fejl-fortolkninger sætter han derfor sin *sansefilosofiske tydning* af menneskets sårbare forhold til verden. Bemærk, at Løgstrup skelner nøje mellem at *tyde noget* og at *fortolke noget*. Denne skelnen har nemlig betydning for, hvad det vil sige at have en teori om menneskets sårbarhed og, hvad sådanne teorier kan bruges til i praksis.

Tydning og fortolkning er forskellige forsøg på at *forstå*. I fortolkningen går mennesket ud fra sin egen indre forståelse til verden, lægger den ned over verden i kraft af teorier og begreber og skærer det i verden væk, som ikke passer ind i fortolkningens teoretiske begrebsapparat. I tydningen derimod prøver mennesket i sit indre at forholde sig forstående til det i livet, som allerede, udefra, gør indtryk på mennesket. I tydningen prøver mennesket at tage imod noget, som allerede er i verden og dermed i mennesket og som ikke kan fastholdes med begreber. Løgstrups skelnen mellem at tyde og fortolke er ikke et filosofisk skoleridt for skoleridets egen skyld. Den rammer lige ind i sårbare menneskers liv i verden, også i det palliative felt.

Det hænder ofte, at et menneske, der modtager palliation, i sin sårbarhed forholder sig anderledes til sig selv i verden end personalets forventninger om, hvordan hun bør reagere. Personalet har da bevidst eller ubevidst en begrebslig for- fortolkning, et reaktionsskema med foreskrifter for den sunde, normale reaktion i modsætning til den patologiske reaktion, som bruges til at vurdere patienten med. Freud har virkelig haft sin virkningshistorie! Derfor kan en patients reaktionsmønster blive vurderet med ord som:” ingen adekvat krisereaktion at spore.”” Han er meget fornægtende.” ”Hun vil bare ikke give slip.”. Begreberne anvendes her som foreskrifter, *præskriptivt*. De bliver – for at sige det med en omskrivning af et

Løgstrupcitat - som andre normer meget let til en guillotine, hvori vi henretter det i forvejen sårede menneske (3). Løgstrup er ikke modstander af begreber som sådan. Han bruger faktisk en del begreber i sin filosofi. Men for Løgstrup er begreber noget, der kun viser ud over sig selv. Hen til fænomener, der altid er større end vore begreber om dem. Begreber er foreløbige. Verden er mere kompleks end vores fortolkninger er i stand til at fatte. Begreber kan derfor kun bruges beskrivende, *deskriptivt*, og *tydende* – og med yderste varsomhed, ydmyghed og agtelse for mennesker og alt andet i verden. Menneskets er ikke verdens Herre. Mennesket hører til verden og kan aldrig begribe verden fuldt ud. Løgstrup ville sige verden er Guds. Men kan man ikke følge Løgstrup så langt, så kan man måske følge ham i, at det ikke er mennesket, der har en verden, det er derimod verden, hvori mennesket er indfældet. Bemærk, at begreb betyder omfang, det man kan fange om, favne. Det er umuligt at have hele verden i et menneskes favn. Hvor indlysende den påstand er, viser de menneskeskabte klimaforandringer. Det går galt, når vi gør os til verdens overordnede. For Løgstrup betyder den erkendelse, at vi i verdensforholdet må gå anderledes til værks. *Vi må nøjes med at tyde, afholde os fra at fortolke*. Det betyder i palliation, at vi må til at tale på en anderledes måde end ”sorg-krise”-fortolkningerne har lært os. Vi må selv give slip på en række fastlåste fortolkninger og begreber. Vi må derfor også forlade vores optagethed af teknikker, redskaber og værktøjer – når de ikke er *nødvendige* til at udføre behandlings og plejehandlinger med - og i stedet møde hinanden som sårbare mennesker med agtelse. Løgstrup ville sige, at alene ordene som redskaber, værktøjer og teknikker i det mellem menneskelige forhold afslører vores manglende agtelse for mennesket som sårbart væsen. Tager vi med en polygriptang på næsen af et andet menneske, så sårer vi vedkommende unødigt. Vi må i stedet røre ved hinanden uden at såre hinanden unødigt.

Løgstrup arbejder grundlæggende fænomenologisk. Han forsøger at tyde, hvordan vi mennesker er i verden. Han ser derfor menneskets liv i verden som en vedvarende bevægelse, hvor der er to uadskillelige momenter: Sansning og forståelse. De spiller sammen som i en duet. De er med et af Løgstrups yndlingsudtryk: forenende modsætninger. Mennesket er hele tiden på et sted, kropsligt. Ofte med sine fødder plantet solidt på jorden. På sit sted er mennesket hele tiden ude af sig selv (i sansningen) og finder samtidigt sig selv (i forståelsen). Det er mere end en talemåde. Det er hverdagssprogets tydning af vores grundvilkår som mennesker i verden, som levende i tilværelsen.

Lad os først se på det *at være ude af sig selv* – i samspillet mellem sansning og forståelse.

I sansningen er vi ude af sig selv. Ved hjælp af sanserne er vi helt henne ved det, der sanses. Med øjne og øre helt henne ved det sårede menneske, der synligt og hørligt lider, selvom vi står i døråbningen. Det andet menneske gør indtryk. Ved lugtesansen er vi helt henne ved det menneske, hvis ben er ved at gå til af koldbrand som komplikation i det palliative forløb, selvom vi kun lige er kommet ind i rummet. Sansningen er en *ud- af- kroppen oplevelse*. Den er *før-bevidst*. Den er *før-sproglig*. Den er *afstandsløs*. Og så er den *altid stemt*, siger Løgstrup. Gennem sanseindtrykkene kommer en *stemning* eller *stemthed* til os udefra. Fra verden. Før vi har ord for den. Før vi er os det bevidst. Uden afstand. Ved hjælp af vores sind sætter tonen eller tonerne i stemtheden vores sind i svingninger. I sindet er der genklang af den tone eller de toner, der altid møder os i sanseindtrykket. Sindet er aldrig uden tone. Det er altid *stemt*, *be-stemt* af det, der møder os i verden. Gennem sanserne fyldes vi af verden, af naturen. Med naturen mener Løgstrup også os selv og andre mennesker. Han skelner mellem natur, det givne, ophavet, det værende, det skabte, og så kulturen, det menneskeskabte, der altid udfolder sig på grundlag af den naturgivne verden. Kulturen bygger altid på naturen – det ligger i selve ordet kultur, som peger i retning af menneskets dyrkelse af naturen.

Lad os nu se på dette *at finde sig selv* - i samspillet mellem sansning og forståelse.

I forståelsen skabes der en *afstand* til det, der sanses. I forståelsen finder vi *ind i os selv*. Vi prøver at blive *bevidst* om, hvilken tone eller toner, der er i indtrykket. Vi tager imod den eller de toner og spiller videre på dem i udtrykket. Vi *tyder*, vil Løgstrup sige. Vi er lydhøre. Løgstrup taler meget om tone i forhold til stemtheden. Det udelukker ikke at stemtheden meddeler sig på andre måder. Et syn kan også have noget i sig, der er analogt med tonen. Det, vi hører i indtrykkets tone eller toner, må vi give udtryk for. Ellers er vi ved at sprænges.

Det er her, at kroppen og dens sprog, holdning og praksis, træder tydeligt frem.

Lad mig give et enkelt eksempel. Har man fået en kæreste eller et barn eller et barnebarn – eller ønskejobbet, så er man så fyldt af en eller flere toner, der har med glæde at gøre. Man er så bevæget, at man simpelthen *må* få sin glæde udtrykt. Det forudsætter ofte, at der er nogen, der vil tage imod. Man ringer måske til sine bedste venner eller tager forbi dem. Hvis der ikke er nogen hjemme, så kan man blive så desperat efter at få sagt det højt, at man kan få lyst til at sætte en lysavis op eller råbe det fra tagene. Det viser, at mennesket i sit stemte forhold til

verden er sårbart. Kan mennesket ikke få udtrykt det, der er på færde i indtrykket, såres mennesket. Det er blandt andet i den sammenhæng, at Løgstrups mest kendte udsagn fra Den etiske fordring, der tidsmæssigt ligger før det sene metafysiske forfatterskab, virkelig kommer til sin ret. Nemlig ordene:

”Den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre, uden at han holder noget af dets liv i sin hånd. Det kan være meget lidt, en forbigående stemning, en oplagthed, man får til at visne, eller som man vækker, en lede man uddyber eller hæver. Men det kan også være forfærdende meget, så det simpelthen står til den enkelte, om den andens liv lykkes eller ej”. (4)

Det at gengive den eller de toner, der er i stemtheden i det sanselige indtryk, forudsætter udtryksformer. De mest elementære stemninger må have en form, de kan nemlig ikke erfares direkte, det vil sige naturligt. Mennesket kan ikke i længden kun være ude af sig selv. Det må også finde sig selv i gen. Da bliver erfaringen til med dens tilhørende udtryk.

Her kommer erindringen ind i billedet. For Løgstrup er erindringen og erfaringen uløseligt knyttet til menneskets sansende, stemte forhold til den verden, som mennesket er indfældet i. I erindringen er der altid adgang til en tone, der knytter sig til menneskets erfaringer i verden. Ofte træder erindringen frem, når tonen i situationen og tonen i erindringen er af samme art. Erindringen udløses af sanseindtrykket. Det er derfor, der er forskel på at huske, f.eks. kongerækkens årstal, på kommando og så at erindre spontant. Man erindrer i situationen en tilsvarende situation og hvordan man da fik mulighed for tydende at udtrykke sig eller ikke fik mulighed for at udtrykke sig. I erindringen sammenligner vi. Vi drager analogislutninger. Ligner det her noget, vi har mødt før. Eller er det forskelligt fra det. I analogien *falder* noget os *ind*. *Indfaldet* har sin forudsætning i erindring og erfaring og dermed i sansningen. Vi får ved hjælp af erindring, erfaring og indfald mulighed for at udtrykke os i forlængelse af eller pointeret modsætning til tidligere udtryk. Lad mig give et eksempel, der faktisk har med et menneske i en meget sårbar situation at gøre:

På Herlev Hospital kom en højgravid kvinde på fødegangen efter telefonisk aftale med en jordemoder. Kvinden havde ikke mærket liv og var urolig. Der var meget travlt på fødegangen. Det blev hurtigt konstateret, at barnet var dødt i mors mave. På grund af travlheden begik personalet den fejl at placere kvinden på en stol på gangarealet, mens hun ventede på at komme ind på en fødestue og få fødslen sat i gang. Mens hun venter, bæres det,

jeg plejer at kalde fødegangens tredje sakramente, forbi: En bakke med ristet brød, the og et lille Dannebrogflag på stang. Det skulle tages i anvendelse på en fødestue, hvor et levende barn var kommet godt og trygt til verden. Her ville det formodentlig være en fin tydning af forældrenes stemthed. Men på kvinden med sit døde barn i maven virkede det helt modsat. Hun kunne slet ikke være i den udtryksform. Hun tænkte derfor tydende: Hvad mon jeg får, når jeg har født mit barn: En bakke med et flag på halv stang? Erindringer om flag på hel og halv var baggrund for indfaldet: Hvad mon jeg får? Det spørgsmål kunne tydende høres som: Hvordan kan min smerte, min sårethed komme til udtryk? Hvad gør de for at tage imod min stemthed. Vil I agte mig i min sårbarhed?

Denne lille fortælling siger meget om indtryk, stemthed, udtryk, erfaring, erindring og indfald – og dermed om sårbarhed. Den får mig også til at indskyde, at vi skal passe på med ikke at gøre det alt for pænt på de steder, hvor vi lader palliation udfolde sig. Det kan blive så smukt, at det grimme et menneske kan opleve i verden ikke kan finde genklang noget sted på de steder, hvor palliation udfolder sig. Æstetikken kan blive for skabagtig – når vi tror, at vi kan bruge det smukke til at fortrænge den tomhed og smerte, der følger i kølvandet på store tab af sanselighed.

Nu kommer jeg så til tyngdepunktet i Løgstrups sansefilosofiske tydning af menneskets sårbarhed. Løgstrup taler om, at menneskets forhold til den verden, det er indfældet i - og med verden skal vi også tænke med-mennesker og mennesket selv – dette forhold kan forstyrres afgørende. Noget i verden kan tabes for altid. Det gælder i særdeleshed for mennesker, der modtager palliation, at noget er eller er ved at blive tabt for altid og at livet for mennesker, der får palliation, er ved at blive tabt for altid. Det bringer en anderledes stemthed med sig.

Løgstrup bruger et særligt ord for forstyrrelsen i verdensforholdet. Han taler om at menneskesindets forhold til verden kan *underbindes*. Der er en gængs opfattelse, at ordet underbindes hos Løgstrup er en sprogfigur fra tysk, der har sneget sig ind, fordi Løgstrup som mange andre teologer og filosoffer er orienteret mod en tysk tradition. Derfor oversættes det ord ofte som afskæres (5). Det, mener jeg, er alt for snævert. Der ligger mere i ordet at underbinde. Det er et hverdagsprogligt udtryk, der gør rede for nogle afgørende erfaringer i forhold til at forstå, hvordan mennesket er sårbart. Løgstrup bruger altid meget bevidst dagligsproget i tillid til, at det rummer sin helt egen form for præcision. Ikke er ord er

uoverlagt i hans forfatterskab. Det er en af styrkerne i Løgstrups forfatterskab, at vi ud fra de livserfaringer, som hverdags sproget gør rede for, på egen hånd kan arbejdende tydende videre i den retning, centrale ord i forfatterskabet angiver. Løgstrup kan vise vej ind i et landskab, som han ikke selv har gennemvandret. Det gælder bl.a. palliation.

Enhver af os her i rummet lever i kraft af en underbindelse. Da vi blev født, blev vores navlestreng underbundet. Underbindelse har nemlig til formål at hindre blodets passage. Ved fødslen er underbindelsen livsnødvendig og af livsvarig karakter. I andre tilfælde er en underbindelse forbigående. Skal vi have taget en blodprøve eller lagt en venflon, så underbindes der også. Noget bindes stramt om overarmen før albueleddet, for kort efter at løsnes igen.

Løgstrup peger med ordet underbindelse på det afgørende i menneskets sårbarhed i dets indfældethed i verden. Vores forhold til verden i den vedvarende bevægelse mellem sansning og forståelse, mellem ved sanserne at være ude af os selv og ved vores tydende forståelse at finde ind i os selv, dette forhold kan underbindes. Livskraften holder op med at flyde frit. Menneskets såres altid i dets forhold til verden. En forstyrrelse kommer ind i billedet i verden.

Hvor voldsomt mennesket såres, afhænger af, hvilket konkret del af menneskets forhold til verden, der underbindes. Her må vi igen gå om ad de konkrete erfaringer med underbindelse, som vi kender fra vores liv, for at forstå, hvad Løgstrup sigter til. Jeg skal her understrege, at den tydning af underbindelsen i verdensforholdet, som jeg her præsenterer jer for, er min egen. Men jeg mener at den er i smuk forlængelse af Løgstrups tænkning.

Tager vi i betragtning, at underbindelse indebærer en forhindring af blodets passage, så bliver det væsentligt at se, hvor og hvad der underbindes. Er det et mindre betydende blodkar, så behøver underbindelsen og det sår, den kan indebære, ikke at betyde *al verden*. Er det derimod de centrale blodårer, der underbindes varigt, så betyder det *al verden*. Man dør af det. Set i det perspektiv, så indebærer døden den ultimative underbindelse af menneskets forhold til verden. Døden betyder tab af *al verden*. Mennesket lever da ikke længere i verden. Det er vigtigt at have for øje i en palliativ sammenhæng. Palliation finder sted, mens en række underbindelser pågår. Et sted midt i mellem dem mindre betydende og den altafgørende underbindelse, ligger de underbindelser, der hører med til f.eks. en amputation af et ben. De

gør det muligt at redde livet i en yderst sårbar situation, men den amputeredes liv er forandret for altid. Der er en indskrænkning af muligheder i menneskets forhold til verden, der ikke kan bortfortolkes. Jeg har nogle gange tænkt, at de såkaldte fantomsmerter kunne ses som en form for sindets protest imod denne indskrænkning. Der er for den amputerede erfaringer, som ikke længere er mulige. Erfare betyder for øvrigt rejsende at gennemvandre. Ordet erfaring og det tilknyttede ord erindring peger i retning af duetten mellem sansning og forståelse. Når man ikke længere kan gennemvandre på to ben på sin rejse gennem livet på grund af en amputation, så erfarer man anderledes. For der er noget, der ikke længere kan sanses. Man kan ikke ved stranden mærke sandet mellem tæerne på begge fødder. Er man dobbeltamputeret kan man det slet ikke. Man erindrer så derude ved stranden, hvad man kunne før. Det er ofte smerteligt, man kan næsten mærke det sand mellem tæerne, man alligevel ikke kan mærke – og det kan nogle gange give indfald til, hvordan man så nu kan leve et anderledes liv. Men sårbarheden er til *at tage og føle på*. Såret er permanent og verdensforholdet er forandret. Hvad det betyder for det enkelte sårede menneske er meget forskelligt. Det afhænger af, hvor meget mennesket før har fået i verdensforholdet på det sted, hvor noget er forsvundet ud af den sanselige verden for altid – og på andre steder i livet. Hvad det menneske fortsat vil få andre steder i verdensforholdet. Men noget er endegyldigt forsvundet. Såret er vedvarende. Det er værd at bemærke, at mange mennesker, der modtager palliativ behandling/omsorg og andre, der lever med store sorger, beskriver deres tab med ord som: ” Det er som at miste en del af mig selv.” Det peger i retning af en amputationsoplevelse uden bedøvelse. Underbindelsen ved en amputation forhindrer nok, at man forbløder af det. Men om det går at leve med såret, ja det afhænger af menneskets forhold til verden som helhed. I forholdet til verden kan såret læges. Men der kan også gå infektion i det. Det kan medføre en dødelig forgiftning. Hvis der ikke blodgennemstrømning nok. Hvis forholdet til verden er for skrøbeligt på det sted i livet, hvor dette menneske er.

Hvordan det går, det vil vise sig i livets forløb. Det kan ikke forudsiges ved hjælp af faseteorier og forløbsmodeller. Det afgørende er i Løgstrups perspektiv, at såret anerkendes. At menneskets sårbarhed tages for pålydende. At vi forholder os sansende og forstående til det sårede menneske.

Løgstrup talte om stemthed og tone i verdensforholdet. Det vil jeg i forlængelse af både Løgstrup og Kari Martinsen udfolde på min egen måde og dermed sige noget, hvordan

sårbarheden også kommer til udtryk og hvad vi kan bruge den erkendelse til i en palliativ praksis. Det bliver selvfølgelig på grund af tidsrammen kortfattet. Men jeg håber, at I selv vil udfolde det nærmere i eftertanke og samtaler. Det er min påstand at sårbarheden i sansefilosofisk forstand indebærer, at sår kommer til udtryk i kroppen og det tilhørende sprog – også sår, der måske ikke kan ses med det blotte øje og ikke udelukkende er genstand for somatiske behandling. Såretheden kan høres, hvis vi har *gehør*. Agtelse bliver derfor også noget med at respektere det andet menneskes *takt og tone* - at lade det sårede menneskes toner, stemthed, få *genklang* i vores sind gennem sanserne og forståelsen og dermed at finde udtryk båret af agtelse.

Jeg har mødt mange mennesker i det palliative og i det akutte felt på hospitalet. Det har slået mig, at mennesker, der f.eks. lige har mistet et barn eller lige har fået at vide, at de har tabt deres livs kamp imod kræften og derfor skal dø, før de er færdige med livet, har mistet deres sprog. De er ordløse. Og ikke nok så mange terapeutiske håndgreb kan hente ordene frem indefra hos dem. Der er nemlig i situationen ikke noget brugbart sprog. For det sædvanlige sprog slår ikke til. De ordløse, sårede mennesker, er ofte sammensunkne eller helt ubevægelige. De er hårdt ramt. De kan ses. Det kan læses i ansigtets fastfrosne mimik eller i de udslukte eller dybt urolige øjne. Det kan høres. Tavsheden er ofte meget sigende. Kropssproget taler ofte før det verbale sprog – også når ord ikke slår til. Det er min tydning, deres sædvanlige grundtone i deres forhold til verden i situation er blevet voldsomt overdøvet af en helt anden og modsatrettet tone.

Jeg kan ved hjælp af en egen erfaring med grundtone og en pludseligt hørt overdøvende forhåbentlig tydeliggøre, hvad jeg sigter til. For nylig var jeg med toget fra København til Esbjerg. Jeg havde min mp3-afspiller med og satte mig til at høre Gabriel Faurés Requiem. Mens jeg sad og blev berørt af den stemthed, som musikken og sangens var udtryk for, satte toget pludseligt farten op og jeg kunne med ét ikke høre den musik, der var først. Jeg hørte kun lyden fra togets kontakt med skinnerne som en infernalsk overdøvende melodi: Dadum-dadum-dadum. Faurés requiem var nok i mine øre – jeg kunne bare ikke høre dets toner. Derimod hørte jeg alene togets melodi:dadum-dadum-dadum. Dette tonale indtryk gjorde meget ved mig. Jeg fik derfor lyst at kaste mp3afspilleren fra mig, men jeg nøjedes med at slukke for musikken. Dette eksempel hjælper os måske til at ane, hvor indgribende det er,

når et menneskes grundtone eller livsmelodi overdøves af en helt modsatrettet grundtone eller melodi.

Det er min påstand, at mennesket i sit verdensforhold sædvanligvis kommer i en grundstemning, der bestemmer menneskets grundtone, menneskets måde at forholde sig på i verden. Det er en følge af sindets stemte forhold til verden. Grundtonen er kernen i dette menneskes livsmelodi, og denne melodi er med til at bestemme, hvordan dette menneskes liv former sig kropsligt og dermed sprogligt

Ofte bærer grundtonen en livsmelodi, der kunne karakteriseres som en højsang eller lovsang i en eller anden forstand – og som gengiver menneskets forhold til verden. Jeg skal lige bemærke, at en højsang eller lovsang udmærket kan rumme erfaringer med det vanskelige i livet. I kan blot læse i Salmernes Bog i Det gamle Testamente for at lytte jer ind på det. At grundtonen ofte er højsangens eller lovsangen, sætter sig faktisk igennem i dagligsproget, som på sin egen måde gør modstand imod forestillingen om, at mennesket er sit eget livs ansvarshavende chefredaktør ved at insistere på, at livet er os givet. At det undes os. Kvit og frit. Jeg opholder mig noget ved det, fordi det er afgørende for at forstå, hvor voldsom en forstyrrelse af menneskets grundstemthed eller grundtone menneskets sårbarhed og sår kan medføre.

Læg mærke til det sprogskifte, der sker f.eks., når mennesker bliver kærester eller forældre til et barn. Ofte taler mennesker, der gerne vil danne par med en af det andet eller det samme køn, om at ”jeg skal ud at score” ” jeg skal på jagt”. Ved hjælp af makeup, parfume, påklædning, sko, frisure, kropssprog og verbalt sprog sender man signaler, der kan betyde: ” Nu kommer jeg og tager dig” eller ” kom og tag mig” Man vil gerne ”finde” eller ”have” en kæreste. På samme måder taler par, der gerne vil være forældre, om at de ”vil have” et barn – og nogle gange lyder det som om, at et barn er en anskaffelse på linje med varige forbrugsgoder eller er et trofæ, der skal hentes hjem til præmiehylden. Disse udtryksformer afslører, at man fortolker verden, som noget vi mennesker har.

Når mennesker så vender hjem fra jagtmarkerne med en kæreste eller er på fødegangen efter en veloverstået fødsel, da tales der anderledes. Nu bruges der helt andre udtryk. ”Jeg har fået en kæreste” – ikke” jeg har nedlagt en pige eller en fyr.” ”Vi har fået et barn” – ikke ”vi har taget det ned fra hylden med babyer”. Skiftet i udtryk afslører, *åbenbarer*, at mennesket tyder

sit forhold til verden, som noget, vi er indfældet i. Der kommer et forærings- eller gaveperspektiv ind i billedet. Livets under, miraklet, er til at *tage og føle på* i form af barnet i favnen eller kæresten i den tætte omfavelse. Gennem det sanselige møde med kæresten eller barnet stemmes menneskets sind. En slags miraklets grundstemthed forplanter sig gennem det sanselige indtryk og må have udtryk. Mennesket begynder at synge højsange, jublende højsange, nogle gange helt oppe på det høje C. Det er her, at det som allerede nævnt bliver vigtigt at have nogen at synge for. Nogen, der vil modtage lovsangen. Kæresten eller barnet bliver ofte den første, der får lovsangen at høre.

Grundstemthedens tone udfordrer mennesket kropsligt og dermed sprogligt og på anden måde udtryksmæssigt. Også miraklets grundstemthed kan være forstyrrende. De sædvanlige ord og udtryk slår ligesom ikke til. Her bliver det ofte vigtigt at låne udtryksformer fra andre, som man kan forsøge sig frem med. En kærlighedssang som "Ten million Bicycles" kan pludselig blive den helt rette verdenskunst. Eller et par vers af "Sov sødt barnlille" eller "Elefantens vuggevis" kan få helt ny betydning. Derfor kan et kærestepar også tale om "vores melodi" eller forældre og barn om "vores aftensang". Analogierne bliver særligt vigtige. "Min elskede, du er som...." Hun er som en hel lille prinsesse." Man ved godt, at man ikke får sagt det hele med sådanne ord. Man føler sig frem og leder hele tiden efter mere sigende udtryk. Alligevel er de udtryksformer, som gennem erindringen og den erindringsbårne kultur er tilgængelige for os i verden, dér hvor vi tager vores afsæt.

Grundstemthedens tone mærkes i kroppen. Derfor skal man som kæreste eller som nybagte forældre til kropsligt at vænne sig til sit nye verdensforhold. Fænomenologerne skelner mellem den *habituelle* og den *aktuelle* krop. Med ordene *habituelt* krop, sædvanlig krop, mener de, at vi i dagligdagen opfatter os og vores krop som en enhed. Når jeg kysser min kone, så er det mig, der kysser hende. I kysset ser jeg ikke mig selv isoleret fra min krop. Det er mig, Tom, der kysser og bliver kysset. Da jeg skulle kysse en pige for første gang, så måtte jeg helt anderledes fokusere på mine læber, min mund, min tunge og finde ud af, hvordan mine hænder og arme skulle anvendes i kysseriet. Jeg måtte lære min krop at kende en gang til, inden den på ny blev til mig. Det er, hvad fænomenologerne sigter til med den *aktuelle* krop. På samme måde må vi i mødet med noget afgørende, der kommer til os udefra og som rummer en grundtone, der vil forløses i en højsang til miraklet, til at finde os selv sproglig på

ny. Det *habituelle* sprog slår ikke til i den aktuelle situation. Det *habituelle* sprog må genopfindes. Vejen får gennem et aktuelt sprog. Det gælder også, når mennesker er sårede.

Nu er livet ikke kun mirakler og lykke. Skabelse og tilintetgørelse, meningsfylde og meningsløshed, verdensfylde og verdensforladthed er side om side i verden. Det gør mennesket sårbart. Med Løgstrup vil jeg holde på, at der er en *ontologisk rangforskel* mellem skabelse og tilintetgørelse. Før såretheden er der i verdensforholdet en usårethed til stede som erfaring for det sårbare menneske. Meningsfylden i verden er først og primær – selvom meningsløsheden i situation kan fylde alt. Det gode i verden med dets toner og tilintetgørelsen med dens toner er ikke *ligeværdige*, selvom de kan være lige *betydningsfulde* f.eks. på oplevelsesplanet.

Det betyder ikke, at vi med vold og magt skal prøve at genskabe meningsfylden på det psykologiske plan, når det er meningsløsheden, der fylder alt. Det kan vi dybest set ikke. Forsøger vi det, så *skaber vi os* –selvom vi bilder os at, at vi skaber. Vi må derimod lytte til meningsløshedens forstyrrende tone på baggrund af den grundtone, der forstyrres, lade den forstyrrende tone gøre indtryk på os og så finde udtryk for vores omsorg og agtelse for det sårede medmenneske i den vedvarende bevægelse mellem sansning og forståelse, der også er vort livsvilkår.

Når mennesker i palliative forløb bliver helt ordløse, fordi en tone fra tilintetgørelsen, fra såretheden i verdensforholdet nu helt overdøver den grundtone og dens livsmelodi, der lige før var bestemmende for deres liv i verden – så forbliver de, i hvert fald et stykke tid, *helt ude af sig selv*. Duetten mellem sansning og forståelse afbrydes. Sansningen går solo i verdensforholdet et stykke tid. Det er derfor, at de ofte lidt senere bruger ord som: ”Jeg er helt ude af mig selv.”” Eller: Jeg er ved at blive forrykt.” Bemærk, at forrykt betyder: forrykket, væk fra det sted, hvor man står eller sidder. Eller” Jeg er helt afsindig”. Det peger i retning af, at sindet er stemt anderledes, rystende og angstprovokerende anderledes.

Jeg opfatter ordløsheden, tavsheden, som en nødvendighed i situationer som denne. For at bruge et udtryk, jeg har lånt af P.F. Thomesé, der har skrevet bogen Skyggebarn – om kærligheden til og tabet af sin datter Isa, der døde som spædbarn, så tier man et hul i ordmuren (6). De sædvanlige ord tårner sig op som en mur mellem én og alle andre. Ordene

ligger ikke ret på tungen. De bliver siddende som klumper i halsen. Man skal lære at tale forfra – og samtidigt være i en verden, der taler anderledes.

Nu er det ikke en højsang eller en lovsang, man har brug for. Nu vil man synge *klagesange*. Men man kan ikke rigtigt komme i gang. Derfor tier man.

Kropssproget bliver vigtigt. At holde i hånd, at berøre blidt, at se i øjnene kan blive begyndelsen til et nonverbalt sprog. Fænomenologen Erwin Strauss har lidt forenklet sagt peget på, at det at stå op på mange måder er grundstillingen eller udgangspositionen, når vi mennesker finder vores identitet (7). Stående på vores to ben kan vi sansende og forstående gå ind i den verden, der stemmer os til åbenhed og forundring. Mennesker, der har fået forstyrret deres livs grundtone af en overdøvende modsatrettet tone sidder eller ligger ofte ned i konkret og overført forstand. Som hjælpere står vi ofte op i mødet med dem. Vi kommer så let som ingenting til at tale ned til dem eller hen over hovedet på dem, med mindre vi med vores kropsholdning bringer os i øjenhøjde med dem. Det gør vi kun, hvis vi har gehør for den tone, der bestemmer deres kropsholdning lige nu. Vi må give omsorgen kropslige udtryk bestemt af den tone hos den anden, der får genklang i os.

Det er min erfaring, at man som hjælper må lytte sig ind på den tone, der faktisk er i tavsheden. Se den i det sårede ansigt. Det er det, som agtelse betyder her. Sårethedens tone kommer lidt efter lidt til udtryk i suk, i stønnen, i jamren. Som hjælper kan man kun *stemme* i. Sukke med de sukkende. Jamre med de jamrende. Vi må prøve på at ramme tonen og så efterhånden finde melodien i fællesskab. Her kommer erfaringen, erindringen og indfaldet ind i billedet. Har man som hjælper en vis erfaring med mennesker i sådanne situationer, så kommer der ofte en genklang af lignende toner, man har mødt hos andre. Man erindrer, hvordan de udtrykte sig og hvordan man måske fik lov til at hjælpe dette menneske med at finde melodien. Ord som: ” Sikke noget møj.”; Øv” – udtrykt med patos og et tydeligt kropssprog kan falde én ind som mulige udtryk og være på sin plads – men er det ikke nødvendigvis altid. Efterhånden kommer analogierne ind i billedet: ” Er det ligesom fuldstændigt uvirkeligt?” ”Er det som at være inde i en osteklokke?” ” Er det ligesom en mareridt?” ”Er det ligesom et absurd teater, at du sidder her rystet og livet bare går videre ude på gangen?” Som hjælper erindrer man, hvordan andre sårede i en lignende situation forsøgte sig frem med at finde ord og hvordan man måske var til hjælp i en sådan situation. Det handler ikke om at presse ord ned over det andet menneske, men at holde udtryk frem,

som den anden kan tage til sig. Ofte kommer der så hos det sårede menneske tydelige udtryk for, at det er det rette spor at gå frem ad i den alvorlige leg med ord. Medmennesket siger med kraft: ”ja” og forsøger sig selv tydende med ord. Og hjælperen må for alt i verden forsøge at holde tonen og takten.

Det væsentlige er, at klagesangen finder den form, der er ægte for det sårede menneske. Hvis den forstyrrende tone kalder på en klagesang. Om det er sådan, kan høres af den, der har øren at høre med. En klagesang kan også være en protestsang, hvor Gud og hvermand får så hatten passer.

Da begynder medmennesket efterhånden at finde sig selv igen i den nye og forandrede livssituation, som såret i verdensforholdet i den vedvarende bevægelse mellem sansning og forståelse.

Nogle gange sker der det, at klagesangen og højsangen efterhånden kommer til at være lydligt side om side, at der veksles mellem de to former for sange igen og igen. En af pionererne på det palliative område onkologen og psykiateren Loma Feigenberg slog allerede i sin i Danmark alt for lidt læste disputats fra 1977 (8) til lyd for tanken om at palliative patienter pendler mellem tilstande frem for at bevæge sig i faser – der i øvrigt svarer fint til den sorgforståelse, der hedder The Dual Proces Model og er formuleret af Margareth Stroebe og Henk Schut (9) fra Universitetet i Utrecht som et velkomment alternativ til sorgarbejdshypotesen. Hos Schut og Stroebe er sorgen også en pendling, lidt forenklet sagt, mellem at holde fast og give slip. Jeg tænker, at grunden til disse pendlinger er verdensforholdet, hvor mennesket som sårbart væsen er midt i et liv, der først rummede toner, som kaldte på højsang eller lovsang, dernæst pludselig *indebar* en sårende erfaring med tilintetgørelsen, der bragte klagesangen frem. Nu er verdensforholdet så *samtidigt* præget af både skabelse og tilintetgørelse for dette menneske. Begge toner står disharmonisk overfor hinanden.

Det hedder sig nogle gange om mennesker, der modtager palliation og andre sørgende, at de dyrker deres sorg eller at de er urealistisk fornægtende. Dyrke betyder faktisk at ære, lovprise. Det peger i retning af, at det ikke er sorgen selv, der dyrkes. Man forsøger derimod at ære det liv, man faktisk fik i verden, inden man blev dybt såret. I erindringen om det tabte berøres man af den tone, som mødet med livets underfuldhed bragte med sig. Det er den tone

man så lader bestemme sine udtryk. Klagesangen kan være en udtryksform. Det såkaldte fuldstændigt urealistiske håb kan - som alle andre håb - være et udtryk for *en foregribende højsang*. Fornægtelsen kan være et legitimt forsøg på også at fastholde højsangens tone ved siden af eller som nødvendigt modspil til tilintetgørelsens overdøvende tone. Fordi denne sidste ikke er til at rumme og tyde i kraft af sin tilintetgørende magt over et menneskes sind.

Nogle gange skifter et såret menneskes grundtone fra den tone, der bærer højsangen, til en tone, der bærer en *dødsarie*. Nu er mennesket så såret, at det har fået sit banesår. Det kommer til at dø på grund af det ændrede verdensforhold.

Lad mig give nogle oplysende eksempler. Jeg har tre gange i min præste-tid måttet forrette dobbeltbegravelser, fordi en ægtefælle uden selvmord og uden et sygdomsbillede, der sandsynliggjorde, at det ville gå sådan, pludseligt døde kort efter den første ægtefælles død. Det sidste tilfælde var et par, der kun havde hinanden. Ingen børn, ingen slægtninge og faktisk ingen venner - de var alle døde. Jo, den efterlevende ægtefælle havde en senil mor, der mental allerede var død. Jeg erindrer tydeligt denne ægtefælles udslukthed, hendes verdensforladthed i begravelsessamtalen og blev ikke forbavset over, at hun faldt død om en time før begravelsen. Jeg kunne kun på stedet udsætte begravelsen og lade dem følges ad på den sidste rejse.

Jeg har oplevet en del palliative patienter, der virkelig sang en dødsarie i håbet om at få lov til at dø nu – men mange andre overhørte deres dødsarie. De prøvede at få patienten til at synge andre og mere muntre sange – mod sin vilje. Jeg vil prøve at gengive et par af disse situationer – ikke for at fremhæve mig selv på andres bekostning – men for at erindre om, at vi *alle* kan komme til at overhøre et menneskes dødsarie og dermed såre dem yderligere i deres sårbarhed. Men vi kan også noget andet, nemlig forsøge at spille efter gehør. Lyttende. Agtende.

Jeg erindrer særligt en yngre kvinde med to børn, et ungt menneske i konfirmationsalderen og et mindreårigt barn. Inden jeg kom ind i billedet havde nogle emsige hjælpere forsøgt at få arrangeret en fremskyndet konfirmation på ved sygesengen – for det ville jo være så kønt, at både mor og barn nåede at få den oplevelse sammen. Det var derfor, man ville have præsten på banen. Det unge menneske ville nødigt snydes for sin konfirmation – men havde svært ved at sige fra, hvis mor havde dette sidste ønske. Moderen havde ikke lyst eller kræfter til det –

hun ville bare dø i fred – men kunne ikke få sig selv til at sige det, hvis hun nu svigtede datteren. Da psykologen fik talt godt med datteren og jeg med moderen – og vi efter tilladelse fra moder og datter talte sammen -, så kom det for en dag, at den fremskyndede konfirmation ikke ville være til glæde for nogen af dem – kun for hjælperne, der kunne få døden gjort pæn i bedste hensigt. Moderen fik så lov til at synge sin dødsarie for familie og venner. Og datteren fik lov til at synge sin klagesang for moderen. Uden at konfirmations højsang skulle bringes forstyrrende ind i billedet. Kvinden døde meget kort tid efter hurtigere end det kliniske billede lod forvente.

Jer erindrer også en ældre kvinde med et livslangt og trygt forhold til Indre Mission. Hun havde en gynækologisk kræftsygdom med stort set alle de komplikationer, der kunne komme. Hun ville gerne dø. Hun havde sunget sin dødsarie til Gud, bedt om at måtte få lov til at dø. Men hun levede alligevel. Og mange af dem, der kom ved sygelejet, havde faktisk svært ved at synge med på eller bare lytte til hendes dødsarie. De ville ikke se hendes lidelser. De kom med fortolknernes falske trøst. De sagde ord som: ” Gud har nok en mening med at du lever.” ”Der er noget, du skal bruges til, du kan bare ikke se det” De hørte ikke hendes tone. De sang strofer for hende på andre toner, strofer af lovsange eller klagesange. Jeg kunne kun hjælpe hende med at synge hendes dødsarie. For hendes lidelse gjorde uafviseligt indtryk. Vi måtte finde bibelsteder for de helvedes kvaler, hun led, i den bibelske tradition, hun var dybt hjemme i. Lidelseshistorien. Jobs bog. Salmerne. Jeg spurgte hende derefter, om jeg skulle bede sammen med hende til Gud, råbe af ham, spørge ham, om han nu var blevet døv eller trængte til et høreapparat. Hun spurgte: ” Kan man tillade sig det?” Jeg vovede at sige: Kan Vor Herre skribe min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig med en sådan intensitet, at vi for vort indre kan se den knyttede, anklagende hånd strakt imod himlen, hvis ikke den havde været naglet til korset – ja så må vi have lov til at sige hvad-som-helst til Gud. Det gjorde vi så. Hun sagde det lettende usigeligt. Og når jeg gik fra hende sagde jeg, at jeg ikke håbede at se hende igen, når jeg kom forbi næste dag. Ligesom jeg sagde: ” Øv. Sikke noget snyd At du er her endnu.” Når jeg kom forbi igen. Denne hilsen og bønne på hendes udtrykkelige ønske gentog sig i nogle dage til hun endelig døde.

Den sidste erindring, jeg vil dele med jer, drejer sig om mennesker, der sang deres dødsarie så desperat, at de til sidst selv gjorde en ende på sine lidelser. Jeg genfortæller ikke deres historier her, men antyder en vis fælles dødelig sårethed i verdensforholdet, der fik dem til at

ty til fortvivlelsens selvhjælp i form af selvmordet. Jeg understreger, at ingen af dem, jeg her sigter til, var klinisk deprimerede – det havde et psykiatrisk tilsyn udelukket. Og jeg er bevidst om, at min tavshedspligt i modsætning til sundhedspersonalets fritager mig for en handlepligt i forhold til selvmordstruede. Det er både en frihed og en svær byrde.

Det hænder, at palliative patienter synger en klagesang med indholdet: Havde jeg været en hund, så havde I aflivet mig. Døden er det eneste modbillede i øjeblikket til den voldsomme sårethed og lidelse, så man synger om at få sprøjten. Lytter man til en sådan klagesang, viser det sig ofte, at der måske alligevel er en spæd grundtone af højsangskarakter ved siden af – og at klagesangen har årsager, der kan afhjælpes, så medmennesket gerne lever lidt længere. Her består den lyttende agtelse ikke i at komme springende med dyrlægens sprøjter. Men agtelse indebærer her at lytte sig ind på klagesagens motiver og også give grundtonen plads, hvis det er betimeligt. Og at komme med lindrende sprøjter, hvis der er behovet. MEN - og her er der tale om et men, som vi måske har lidt svært ved at få sagt i palliative sammenhænge. For vi taler nogle gange i det palliative felt som om, vi kan palliere os ud af alt. MEN. Vi kan ikke fra de tilfælde, hvor tanken om aflivning, ”blot” er en klagesang slutte til alle former for sang på livets kant. Vi må ikke overhøre de desperate dødsarier. Vi kan ikke af det typiske udlede universelle love. Gør vi det, så får vi hurtigt lavet den før omtalte guillotine af normer, hvori vi kan henrette det allerede sårede menneske.

Der er palliative patienter, hvis grundtone i livet er blevet erstattet af en dødsarie, fordi deres verdensforhold nu er undergivet særdeles strenge underbindelser på afgørende punkter. Og vel at mærke en dødsarie så desperat, at de nu bare vil dø. Helst med andres hjælp. Hvis ikke det er muligt, så vil de dø for egen hånd. Der efterspørger aktiv dødshjælp. Hvis den ikke fås, så overvejer de og begår ofte selvmord

Lad mig for en god ordens skyld lige indskyde, at jeg personligt IKKE er tilhænger af aktiv dødshjælp eller selvmord – som i øvrigt er *to forskellige fænomener*. Jeg har også været samtalepartner for en del, der har overlevet selvmordsforsøg og mødt en del pårørende til mennesker, der har forsøgt selvmord eller har begået selvmord. Jeg ved derfor, at selvmordet kan være forbundet med en ensomhed uden lige for den, der prøver på det. Ligesom det kan være yderst smertefuldt for pårørende, der ofte oplever selvmordsforsøg og selvmord som en yderst aggressiv afvisning.

Jeg er af en del mennesker, der har modtaget palliation, og, hvor dødsarien nu var selve livsmelodien, blevet spurgt, om Gud fordømmer dem for deres ønsker om dødshjælp alternativt selvmord og for eventuelle selvmordshandlinger. Jeg har tydeligt forkyndt om en Gud, der er en *nådig* Gud, ikke en *noget-for-noget* Gud. Om Gud, der ikke vil lade nogen eller noget- heller ikke dødshjælp eller et selvmord - komme mellem os og hans ubetingede kærlighed til os. Og jeg har sagt, at jeg ikke fordømmer dem. Vi har ofte også talt om, hvordan familien måtte opleve deres handling. Jeg har også givet udtryk for, at jeg faktisk kan ane deres livs smerte, at jeg kan høre den himmelråbende afmagts klang i det, de siger, og se den i deres ansigter. Jeg bruger med vilje ordet ane, fordi deres smerte er ligesom andre lidelser så voldsom, at den ikke kan forstås udefra. Derfor har de min agtelse i ønsket om dødshjælp – selvom min livsholdning er anderledes end deres. Derfor vil de have min agtelse, hvis de vælger at gøre en ende på deres liv - selvom jeg personligt for mig selv er imod selvmord. Og jeg vil gerne give dem denne agtelse. Selvom jeg – adspurgt - aldrig har lagt skjul på min egen holdning til dødshjælp og selvmord i forhold til mig selv. Men inden vi er nået dertil i samtalen, har de altid haft brug for at beskrive deres voldsomme lidelser. Jeg har spurgt til dem. Fordi smertens og afmagts tone var tydelig i deres sårbare ansigter, i deres tavshed og ord, i deres kropsholdning. Jeg har også prøvet at være åben overfor, at de pårørendes sange i situationen kan have en anderledes karakter.

Jeg har også haft den vanskelige opgave at møde pårørende, der var dybt sårede, på grund af et selvmord begået af et stærkt lidende menneske, hvis lidelser ikke kunne pallieres. De pårørende havde oftest stærke modsatrettede toner i sig. Forståelsens og væmmelsens toner var tit en del af deres (klage)sang i øjeblikket.

Jeg har også måttet give både patienter og pårørende ret i, at de med god grund oplever sundhedsvæsenet som dobbeltmoralsk: På den ene side er sundhedsvæsenet grænseløst og intet er helligt, når det drejer sig om at indfri de store løfter om, at alt kan behandles. På den anden side tager sundhedsvæsenet sin tilflugt i absolutte principper om hellighed, når helbredelse ikke er mulig længere. Det kan være svært at være palliativ patient og pårørende til en sådan patient i dette holdningsskifte, især når det er den samme læge og sygeplejerske, der så at sige svinger rundt i mødet med patienten med den konsekvens, at toner hos patient og pårørende bliver ikke altid hørt. Og menneskets sårethed ikke altid bliver set.

Jeg siger ikke, at der findes *en normativ løsning* på, hvordan vi retteligt forholder os til de desperate dødsarier. Jeg har den ikke. Men jeg vil påstå, at det må høre med til agtelsens lydhørhed for sårbare mennesker i verdensforholdet, at vi faktisk vover at lade mennesker, der er sådan sårede, gøre indtryk på os og at vi vover at finde agtende udtryk. Og at vi på dage som disse vover at finde ord for den sårethed, vi helst ikke vil sanse. At vi taler om, hvordan vi kan være agtende, også når det udfordrer vores holdninger. At vi uadskilleligt derfra drøfter, hvordan det berører os og hvordan vi kan forholde os til den stemthed, der er i mødet med sårede mennesker – og holde til det.

Til sidst vil jeg pege på et par distinktioner i Løgstrups arbejder, der har betydning for erkendelsen af menneskets sårbarhed som udfordring i den form for praksis, vi benævner som palliation. Disse distinktioner bygger på fænomenologiske analyser og lader sig bedst udfolde på det sansefilosofiske grundlag, Løgstrup indbyder os til at arbejde videre på.

Løgstrup skelner mellem handling og gerning. En handling foretager vi os dybest set på grundlag af frygt. Vi handler, fordi vi frygter, hvad der sker, hvis ikke vi handler. Frygten kan rette sig imod straf eller imod andres foragt. Der er megen handlingsorientering i palliation og den knytter sig ofte til teorier og begreber, der fortolker menneskets sårbarhed. En gerning derimod udfører vi i erkendelse af, at vi skylder det andet menneske at gøre netop det, som vedkommende har brug for. Gerningen er udtryk for tydning og agtelse. Jeg plejer at sige det sådan, at vi ikke kan se det andet menneske i øjnene eller os selv i spejlet, når vi undlader at gøre den gerning, der kræves af os. Det allerede nævnte citat fra Den etiske fordring peger i samme retning. Der er brug for flere gerninger i mødet mellem sårbare mennesker, også i palliation.

For mig at se beror forskellen mellem handling og gerning på, at vi i handlingen faktisk ser bort fra menneskets indfældethed i verden, hvor vi i gerningen derimod lader menneskets forhold til verden – og hermed medmennesket og os selv – være bestemmende for praksis. I gerningen er der en ægte lydhørhed for den eller de toner, der kommer til os fra medmennesket og den eller de får lov til at bestemme, hvad vi gør. I handlingen lytter vi til stemmer i os selv, der udmærket kan være ekko af, hvad andre overtalende har doceret for os. F.eks. ord som ”Tænk nu, hvad de andre tænker.” Disse stemmer får lov til at styre os. I handlingen hører vi på en måde stemmer i os selv løsrevet fra situationen. I gerningen hører vi den andens stemme. Den anden kalder på os. Når vi i handlingen lader os diktere af

frygtens stemmer, da overdøver de tonen eller tonerne fra medmennesket, som vi møder i en verden, hvor mennesker er sårbare.

Løgstrup skelner mellem hvad vi kunne kalde en kulturel bestemt skam og så en ontologisk skam. Ud fra en opfattelse af menneskets forhold til tilværelsen som mennesket placeret i og dog afgrænset fra sin omverden, der som nævnt går tilbage til Immanuel Kant, har vi i årtier været optaget af at dekonstruere den kulturelt bestemte skam. Det er der kommet en del godt ud af. Mange mennesker har haft et forhold f.eks. til egen krop og seksualitet, der har været styret af kulturelle former for skam. Mange berettigede opgør med sådanne former har fundet sted. Men i kampens hede er enhver form for skam ofte blevet bekæmpet og bandlyst. Det er en fejltolkning af menneskets forhold til verden. Der gives i følge Løgstrup en ontologisk skam, der følger af menneskets indfældethed i verden som ophav, og som vi i længden ikke kan se bort fra. Den indfinder sig netop, når vi undlader at gøre de gerninger, som den anden har brug for fra os. Når vi ikke lader os bestemme af tonen eller tonerne fra den anden.

Lad mig give et belysende eksempel. På Herlev Hospital har vi i forhallen, hvad jeg kalder for en skamplet, og som jeg har forsøgt at få bort i de mere end 13 år, jeg har været hospitalets præst. Den er synlig og hørbar for enhver, der opholder sig i forhallen eller passerer gennem den. Jeg tænker på den ventepads, der er indrettet for patienter, der venter på hjemtransport. Ved borde sidder en række patienter, der ofte er udmattede efter undersøgelser og behandlinger på hospitalet. De sidder ned til almen beskuelse for mennesker, der passerer forbi, herunder ansatte på vej til og fra kantinen. Ofte bærer ansatte duftende mad og drikke forbi patienter, der måske ikke har fået noget at spise i timevis. Det hænder tit, at en chauffør, der skal aftente en patient til hjemtransport, stiller sig op ved indgangsdøren 25-30 meter fra det sted, hvor de ventende patienter sidder. Hun eller han råber med høj stemme navnet på patienten, f.eks. "Tove Christiansen. Tove Christiansen." Han bliver stående langt borte, mens frk. Christiansen møjsommeligt rejser sig og med trætte skridt bevæger sig mod døren og den ventende transport. Sådanne handlinger kan kun finde sted, fordi vi, der ser og hører dette dagligt, i ontologisk forstand optræder skamløst og undlader at forholde os skamfuldt til den krænkelse, der påføres sårbare mennesker, også af os, der lader os være tilskuere til andres sårethed. Vi får tunnelsyn. Vi slår blikket ned. Vi går forbi det sårede og krænkede menneske, som om vi var døve og blinde. Vi kunne måske i

stedet i fællesskab protestere med sådanne åbenlyse krænkelse af sårbare mennesker i solidaritet med sårede medmennesker.

Jeg har af og til brugt dette eksempel i efteruddannelsen af ansatte. Det har ført til bebrejdelser af, at jeg fik deltagerne til at føle skam. Jeg har så svaret, at jeg faktisk glad for den skamfølelse, som har fyldt den anden, fordi jeg har fortalt om ventepladsen. Jeg vil nemlig gerne i forlængelse af Løgstrup rehabiliterer skamfølelsen, skyldfølelsen og følelsen af samvittighed. For skam, skyld og samvittighed er som følelser ikke noget, der er forlagt til menneskets indre, løsrevet fra verdensforholdet. Skam, skyld og samvittighed føles virkeligt. Det vil sige, at skam, skyld og samvittighed er funderet i den vedvarende bevægelse mellem sansning og forståelse, der hører med til at være et sårbart menneske i verden. Skam, skyld og samvittighed har med følelse, med sansning, at gøre. Disse fænomener melder sig, når vi vender det døve øre til den stemthed, den eller de toner, der vinder genklang i os i mødet med det sårbare menneske, som kalder på os. Selv når vi vender det døve øre til disse toner, så vinder tonen eller tonerne fra den anden genklang i os. Tonerne vil sætte os i sving. Den anden kalder på os. Møder vi ikke den anden i gerningen, så forplanter tonen eller tonerne sig til en stemthed, en uro, vi kan forbinde med skam, skyld og samvittighed. Derfor fyldes vi af skam, når tonerne fra det sårede medmenneske kommer til os, også gennem eksempelfortællingen. Det mærkes i kroppen og i sproget.

Erkendelsen af, at der findes fænomener som ontologiske skam og gerninger er, som jeg ser det, forudsætningen for at opgør med handlemønstre og kulturelle skamforestillinger, der kan gøre et sårbart og såret menneske fortræd. Der er en del af sådanne handlemønstre og skamforestillinger indbygget i palliativ praksis. Vi kan bestemt lægge nogle af dem bag os, når vi sansende og forstående møder sårbare og sårede mennesker i en praksis funderet på gerninger. (10)

Menneskelivet leves altså teologisk set i en sårbarhedens vedvarende bevægelse mellem sansning og forståelse i en verden, hvor skabelsens og tilintetgørelsens toner gør indtryk gennem sanserne, stemmer sindet og kræver tydning og dermed udtryk. Derfor er sårbarheden både grundvilkår og bestandig udfordring for et hvert menneske – også når vi taler om palliation og virker i det felt.

Noter:

1. Se f.eks. Løgstrup K E. Kunst og erkendelse. Kunstfilosofiske betragtninger. Metafysik II. 2. Udgave. København 1995 (1976), Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. For den, der vil studerede Løgstrup nærmere kan jeg varmt anbefale følgende fremragende introduktion: Jensen O. Historien og K.E. Løgstrup. Købehavn 2007, (2.udgave), Anis.
2. Se f.eks. Martinsen K. Evidens- begrensede eller oplysende? i Marinsen K, Eriksson K. Å se og å innse. Om ulike former for evidens. Oslo 2009, Akribe. Se også Martinsen K: Angår du meg? Etisk fordring og disiplinert godhet. I: Alsvåg H, Førland O. (red).Engasjement og læring. Fagkritiske perspektiver på sykepleje. Oslo: Akribe, 2007:315-344. Denne artikels dybde trøder særligt frem, når den læses i et sansefilosofisk perspektiv.
3. Løgstrup K E. Den etiske fordring. København 1975, Gyldendal. (Oprindelig udgave er fra 1956) Gyldendal side 54 ” *I mødet med normerne, om man selv lader være med at occupere dem og lader være med at bruge dem som en guillotine til at henrette den anden på, har kærligheden sin chance.*”
4. Den etiske fordring side 25.
5. Således hos Jensen O. Historien om K.E. Løgstrup side 144.
6. Thomése P F. Skygebarn. Oversat fra nederlandsk af Aino Roscher efter Schaduwind.(2003). København 2004, Rosinante. I teksten ”VÆRE STILLE” skriver han side 42:
Der bliver ringet, der bliver hele tiden ringet. Vi tager den ikke. Ingen kan fortælle os det, vi gerne vil høre. Lige nu mangler vi ord at forsvare os med, lige nu ved vi ikke, hvem vi skal være.
De spørger hele tiden til vore følelser, men vi har ikke noget at give dem. Vi kan kun finde ord, som vi ikke vil sige. De smager af et andet menneskes mund. Jo mere der bliver talt, desto højere tårner misforståelserne sig op. Vi kan ikke længere slippe ud, vi bliver kvalt af dem, kvalt i de forkerte ord.
Vi tier et hul i ordmuren, som vi kan trække vejret igennem.”
7. Se Straus E. The upright posture. The Psychiatric Journal, 1952;26:529-561 og Straus E. Phenomenological psychology. New York: Basic Books, 1966
8. Feigenberg L. Terminalvård. En metod för psykologisk vård av döende cancerpatienter. Lund 1977, LiberLäromedel.
9. Stroebe M.S og Schut H. Models of Coping With Bereavement: A Review i: Handbook of Bereavement Research side 375ff. i: : Stroebe M S, Hansson R O, Stroebe W og Schut H.(red.)

Handbook of Bereavement Research. Consequences, Coping and Care. Washington DC 2001, American Psychological Association

10. Foruden Kari Martinsen har den norske teolog Trygve Wyller fundet inspiration Løgstrup til en nødvendig besindelse på fænomenet ontologisk skam. Se Wyller T. Skammen når kroppen blir bare en ting i: Gulbrandsen P, Fugelli P, Stang G H m.fl. (red.): Skam i det medisinske rom. Oslo 2006, Fyldendal Norsk Forlag AS side 127ff.